

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Будз Катерини Миколаївни «Українська Греко-Католицька Церква у Галичині (1946-1968 рр.): стратегії виживання та опору у підпіллі», що представлена на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України

Дослідження історії релігійного життя українців є важливим і актуальним у контексті становлення й розбудови сучасної Української держави та її громадянського суспільства. Українська Греко-Католицька Церква цього року згадувала про 70-ту річницю сумнозвісного Львівського березневого псевдособору, на якому було проголошено ліквідацію Берестейської унії 1596 року та возз'єднання греко-католицького духовенства з Руською Православною Церквою. Не зважаючи на заборону легального існування в СРСР УГКЦ не була повністю знищена і зуміла зберегти свою конфесійну ідентичність, постійно ставлячи перед радянською владою питання легалізації. Яким чином це їй вдалося – це питання залишається малодослідженим і тому актуальним, особливо з огляду на новочасні переслідування християн. Дисертація К. Будз вперше комплексно, всебічно та системно представляє основні стратегії виживання й опору греко-католиків Галичини на першому етапі підпільного існування УГКЦ.

Здобувачка цілком доречно розглядає діяльність греко-католиків після 1946 року в ширшому контексті релігійної політики, суспільно-політичних змін в СРСР і в сусідніх із Галичиною Польщі, Угорщини і Чехословаччини, а також запозичає дослідження і теорії міжособистісних взаємин у тоталітарних суспільствах і ставлення до світської влади інших Церков і конфесій для власної інтерпретації пристосування й опору.

Не викликає застережень формулювання мети та пов'язаних із нею конкретних завдань дисертаційного дослідження: проаналізувати стан наукової розробки та джерельну базу з обраної тематики; визначити основні стратегії виживання і опору підпільних греко-католиків у радянській державі загалом і в суспільстві – зокрема. Цілком виправданим і досить новаторським є антропологічно-історичний підхід К. Будз у розкритті тематики свого дослідження та вправне використання методів “нової історії”. Для аналізу та інтерпретації різносторонніх джерел (державних, церковних, усно історичних), виокремлення мотивів і основних стратегій виживання/приспосовування й опору здобувачка застосовує перехресний аналіз і міждисциплінарний підхід із використанням теорій і концепцій соціологів, політологів, соціальних істориків. Також охарактеризовано специфіку кожної групи джерел, здійснено їхню верифікацію в процесі аналізу та інтерпретацій. При цьому деякі питання свідомо залишено відкритими, наприклад, “співвідношення конфесійних, національних та політичних мотивів опору надорожнців” (с.184).

Здобувачка опрацювала значну кількість неопублікованих (228 позицій) та опублікованих джерел, а також літератури (198 позицій, серед них – 89 позицій англійською та польською мовами), яку проаналізовано у першому розділі роботи. В історіографії можна було б також згадати напрацювання І. Біласа та С. Плохія.

К. Будз свідомо зосереджує свою увагу на горизонтальному (спільнотному), а не вертикальному (ієрархічному) вимірі УГКЦ в період підпілля, тобто, на греко-католицькому духовенстві, чоловічому та жіночому монашестві, мирянах, що відображено у плані роботи. Водночас, у розкритті проблематики позиції греко-католицьких священників щодо комунізму, безбожництва, радянської влади, загальноцерковних заходів, здобувачка звертається також і до офіційних церковних джерел, аналізуючи на їхній основі позиції римських архиєреїв,

митрополитів Андрея Шептицького (с. 53, 84-87) і Йосифа Сліпого (с. 54-54, 81, 88-89). Такий підхід сприяє богословському розумінню цілісності Церкви, що також можна віднести до позитивів загальної концепції роботи.

Крім того, в роботі здобувачка порушує активно експлуатовану радянською пропагандою тематику взаємовідносин УГКЦ і антирадянського підпілля ОУН і УПА. Зокрема це стосується реакції ОУН і УПА на “возз’єднавчий процес” греко-католицького духовенства з РПЦ у 1945-1946 рр. і тиску на тих, хто вже “возз’єднався” (с. 48-51, 171-173), а з іншого боку – спроби накинути ієрархам посередницьку роль з метою припинення в Галичині збройного опору радянській владі.

Під час розгляду ключових термінів для розрізнення позицій греко-католиків після 1945 року здобувачка декларує, що бере за критерій “не так самоідентифікацію духовенства чи вірян, як їхню церковну юрисдикцію” (с. 39). При цьому мова йде про перехід частини духовенства в “юрисдикцію РПЦ”, що не є правильним формулюванням, адже визначення церковної юрисдикції відбувається згідно визнання безпосереднього Глави Церкви, тобто для РПЦ це буде московський патріарх, а для УГКЦ – папа римський. З огляду на це, доцільніше говорити про юрисдикцію московського патріарха чи папи римського, що й зустрічається згодом у тексті в розділі 2 (зокрема, с. 43, 75). Певним недоопрацюванням можна вважати те, що не подано визначення терміну “новоправославний”, хоча він неодноразово вжитий пізніше в тексті та є синонімічним до “возз’єднаний”, в опозиції до “староправославний”, і стосується як духовенства, так і храмів. Використаний в підрозділі 4.3 як ключовий для концептуалізації релігійного підпілля в СРСР термін Тамари Драгадзе “the domestication of religion” краще було б не калькувати як “доместикація” (с. 152), а все ж перекласти українською – “одомашнення

релігії”, адже це цілком відповідає поширеному серед християн поняттю “домашня церква”.

У дисертації можна знайти незначні фактографічні огріхи. Зокрема, на с. 44 йдеться про дані шематизмів 1938, 1939, 1944, проте у 1939 році жодного шематизму в жодній єпархії Галицької митрополії не було, а в 1944 році, з огляду на військовий час, у Львівській архієпархії було опубліковано лише короткий “Спис духовенства”, до якого ввійшли дані станом на 1.01.1944 року. Також у тексті помилково зазначено, що о. Микола Хмільовський, з 1946 р. і “до свого арешту у 1950 р. виконував обов’язки підпільного глави УГКЦ” (с. 58), хоча у 1949 р. він передав свої повноваження ієромонаху-редемптористу Івану Зятику, який також був заарештований на початку 1950 року.

Певне застереження викликає перенаголошення в дослідженні сільського контексту греко-католицького підпілля, наприклад підрозділ 4.4. “Невозз’єднані” сільські громади Галичини: територія поширення та пояснення опору” (із зосередженням на Станіславівщині) і використання для мікроісторичного аналізу виключно громади села Надорожна. Для повноти було б доцільно дослідити і контекст великого міста, наприклад, Львова чи Івано-Франківська, а також і якогось містечка (міста районного значення), які були поширеними на Галичині, наприклад, Жовкви. Інакше складається враження, що підпільні греко-католики були виключно селянами, і поза селами їхні громади і монастирі фактично не існували. Хоча, слід визнати, що у підрозділі 4.3 все ж є згадка про специфіку проведення богослужінь у великих містах (с. 153).

До назви підрозділу 3.1 варто було б додати “та монашество”, оскільки в ньому також йде мова про монахів і монахинь (с. 94, 95, 99).

Коли йдеться про взаємозв’язок і ставлення Церкви до держави (с. 84), то тут доцільніше було б згадати про успадкування РПЦ засад візантійського “цезаропапізму”, в той час як Католицькій Церкві довгий час був притаманний

принцип “папоцезаризму”, що в ранньомодерний період видозмінив формат взаємовідносин з державами, які відтоді регулюються на основі укладених двосторонніх угод – конкордатів. Тому те, що “УГКЦ ніколи не ідентифікувала себе із конкретною світською владою” (с. 84) було реальністю не лише через те, що Христова Церква є незалежною від світської влади, але й, як слушно підкреслює Н. Шліхта, через «політичну філософію УГКЦ». Це полягало в тому, що УГКЦ «зазвичай сприймала себе як носія релігійної і суспільно-політичної ідентичностей, що суттєво різнилися від панівних в суспільстві». Тому й дотримання митрополитом Андреєм Шептицьким принципу лояльності до владних режимів, до якого він закликав духовенство та вірних, справджувалося лише за умови, що вони не суперечать християнським засадам (с. 86). При порушенні цієї умови за греко-католиками зберігалося право спротиву на різних рівнях, про що здобувачка пише у 4 розділі дисертації. Дуже детально в двох підрозділах розглянуто легальні та нелегальні форми протесту, проте лише побіжно згадано про один із перших проявів публічної непокори - похорони греко-католиків, які часто відбувалися без прямої участі підпільного священика.

Доречний ілюстративний матеріал містять три додатки (спис “невозз’єднаного” духовенства та дві карти невозз’єднаних сільських громад).

У роботі накреслено подальші дослідницькі перспективи опрацювання теми, в наукових обіг запроваджено низку маловідомих та неопублікованих джерел. Методологічні напрацювання й висновки дисертації мають практичне значення, зокрема можуть бути використані при створенні узагальнюючих праць з історії церковного та культурного життя, регіональних досліджень з історії України та сусідніх держав Центрально-Східної Європи, для підготовки спецкурсів у вищих навчальних закладах.

Проте згадані вище недоліки та зауваження не мають принципового характеру і суттєво не впливають на позитивну оцінку дослідження.

Дисертація Катерини Миколаївни Будз є самостійним, оригінальним науковим дослідженням, що висвітлює актуальну й важливу наукову тему і є вагомим внеском у історіографію греко-католицького підпілля у радянський період. У авторефераті подано головні положення і висновки дисертації, яка за своїми основними характеристиками відповідає вимогам МОН України для кандидатських дисертацій, а її автор К. М. Будз заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент:

кандидат історичних наук

Гуркіна Світлана Валеріївна

Вищий навчальний заклад

«Український католицький університет»

доцент кафедри церковної історії

